

"פנתיאון האומה" בהר המנוחות

חינו המתנגש של צבי הרמן שפיירא (אור: יזהר כהן, באדיבות האמון)

של המוסדות הלאומיים בארץ ישראל. קאופמן השאיר את ראש הגבעה חשוף, עם חלקות קבורה עוטפות סביב וכמה צירים המובילים אליו.

שאלת מקום קברם הראוי של חוזי התנועה הציונית, הוגיה וגיבוריה התעוררה עוד לפני קום מדינת ישראל. הדיון בסוגיה זו התעצם לאחר שנת 1948, עת גבר הצורך בסמלים מאחדים לאוכלוסיית המדינה. בשנים אלו הועלו מהתפוצות עצמותיהם של אנשי מופת ונקברו במקומות שונים כמו תל אביב, רחובות או כנרת. אתרי קבורתם נועדו להפוך למעין פנתיאונים של התנועה הציונית והלאומית – בדומה למקומות אחרים בעולם שבהם הפכו קבריהם של מנהיגים, גיבורים ודמויות מופת למוקדים לאומיים.

מאחר שירושלים נקבעה כעיר הבירה של מדינת ישראל, היה ברור כי היא היעד הסמלי שבו ראוי לטמון את חוזי התנועה הציונית. באוגוסט 1949 נקבר בנימין זאב הרצל בהר הרצל, בטקס סמלי ובנוכחות המונים. הוועדה המשותפת לממשלת ישראל ולהסתדרות הציונית קבעה כי הזכות להיקבר בהר

בתי קברות רבים ושונים יש בירושלים, ובית הקברות בהר המנוחות איננו הבולט והמפורסם שבהם. במשך דורות קברו יהודי ירושלים (והתפוצות) את מתיהם בהר הזיתים, אך בית הקברות העתיק עבר ב-1949 לשליטת הממלכה ההאשמית בעקבות הסכמי שביתת הנשק עם ישראל, והתעורר הצורך באתר קבורה קבוע לתושבי העיר היהודים. אותרה גבעה במבואות המערביים של העיר, בין שכונת גבעת שאול לבין מוצא, ובראשית שנות ה-50 הוחלט להקים עליה את בית העלמין החדש של העיר – שְׁכוּנָה לימים "הר המנוחות".

היכן ייקברו גדולי העם?

בחלקו הגבוה ביותר של בית קברות זה, בראש גבעה, שוכנת חלקת קבורה יוצאת דופן. באדמתה קבורות דמויות מופת שונות: אנשי רוח ומעש, הוגים ציוניים, מנהיגים וחוזים; תושבי ירושלים בצד נפטרים שנקברו בגולה וארונותיהם הועברו לאחר קום המדינה למקום זה. ייחודיות החלקה בולטת כבר בתכניות הראשונות של בית הקברות שהכין בשנת 1950 ריכרד קאופמן, "אדריכל הבית"

ובאותו יום הועבר לחצר המוסדות הלאומיים בשכונת רחביה; משם יצאו המלווים אל הר המנוחות והטמינו את ארונו של סמולנסקין בפסגת ההר.

בראשית 1954, ביום השנה ה-69 לפטירתו של סמולנסקין, התקיים בחלקה החדשה בהר המנוחות טקס גילוי המצבה מעל קברו. הקהילה היהודית במראנו שלחה עם הארון גם את המצבה המקורית, אך חברה קדישא התנגדה בתחילה להציבה מעל הקבר החדש, כיוון שהמצבה הייתה גבוהה מהמקובל והכיתוב היה גם בלועזית. ייתכן שהיה בכך משום נקמה בסמולנסקין על תיאורו השלילי את הקברנים היהודים בספרו "קבורת חמור". לבסוף הוצבה המצבה במקומה, לאחר התערבות שר החינוך. דינור הקריא במהלך הטקס את כתובת המצבה המקורית, שאליה נוספה כתובת נוספת: "כל ימך לטובת עמך עמלת מחוץ ומבית את ריבו רבת, לציון קנאה גדולה קנאת פרץ. עצמותיו העלו על ידי ממשלת ישראל ממירנו שבאיטליה לירושלים ביום ד' בסיוון תשי"ב. תנצב"ה".

גדול האומה השני שנקבר בפנתיאון האומה היה נפתלי הרץ אימבר. אימבר החל לכתוב שירה בגיל צעיר ונמשך לרעיונות ההשכלה. בשנת 1878 חיבר בעיר יאסי שברומניה את שירו "תקוותנו", הידוע יותר בשם "התקווה"; השיר היה להמנונם של "חובבי ציון", הפך להמנונה הרשמי של התנועה הציונית ולבסוף נבחר להמנון מדינת ישראל. בסוף 1882 הגיע אימבר לארץ ישראל ושימש מזכירו של לורנס אולפנט, שתמך ביישוב יהודים בארץ ישראל. ב-1887 עזב את הארץ והחל לנדוד

הרצל תישמר לנשיאי התנועה הציונית, ולכן בראשית שנות ה-50 הוחלט להקים בהר המנוחות את "פנתיאון האומה, שם ימצאו קברם גדולי העם וכן עצמות גדולי האומה שיועלו מחו"ל".

ראשון הנקברים ב"פנתיאון האומה" היה פרץ סמולנסקין, מראשי תנועת ההשכלה היהודית וממובילי ההתעוררות הלאומית במזרח אירופה. בכתב העת "השחר" דן בשאלות הלאום, החברה והחינוך היהודיים, קרא לעלות לארץ ישראל ולהחיות את השפה העברית ואף נתן במה לקולות רדיקליים. ב-1885 נפטר בעת ששהה בעיירת הנופש מראנו (Merano) שבדרום טירול, ונקבר במקום. חלפו כמעט 70 שנה, ובראשית 1952 החליט שר החינוך בן-ציון דינור להקים ועדה שתארגן את הלווייתו של סמולנסקין בירושלים. דינור דרש כי הוועדה שתקבע את מקום קבורתו של סמולנסקין תעסוק גם בסוגיה הרחבה יותר – מציאת מקום עבור "פנתיאון לגדולי ישראל". בית הקברות החדש בהר המנוחות היה אתר הולם להקמת חלקה ייחודית זו: פנתיאון לאומי שתוצב בו יד זיכרון לגדולי הרוח של האומה.

הלוצי הפנתיאון: סמולנסקין, אימבר ושפירא

ארונו של סמולנסקין הועבר במאי 1952 ממראנו למילאנו ומשם לגנואה, והועלה על סיפון האנייה "קדמה"

שהפליגה לישראל. מחיפה עשה מסע הלוויה את דרכו לירושלים, עם תחנות בפתח תקווה ובתל אביב. בירושלים הוצב הארון בחצר משרד החינוך ברחוב הנביאים בירושלים,

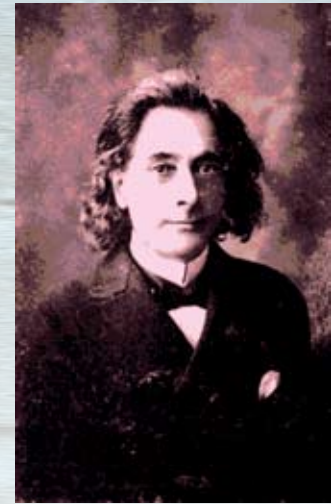

מימין: ארונו של סמולנסקין
בחצר המוסדות הלאומיים,
יולי 1953
משמאל: קבר סמולנסקין
במראנו
(הארכיון הציוני המרכזי)

ארונו של אימבר נפרק מהסיפון בנמל חיפה, מרץ 1953 (הארכיון הציוני המרכזי)

נ"ה אימבר: "קברוני בירושלים עירי"

העיתונאים בירושלים, קבעה את מהלך הטקס ואת מקום קבורתו של אימבר בהר המנוחות, בסמוך לקבר סמולנסקין. האנייה ועליה הארון הגיעה ב-16 במרץ לנמל חיפה, והיו שראו סמליות בכך ש"העלאת עצמותיו נסמכה ליום העצמאות, בה יושר שירו [התקווה], והפעם בקרבת עצמותיו של המשורר עצמו במקום בו נכסף להיטמן – בירושלים". אולם הארון נותר בבטן האנייה, ורבים התלוננו מדוע "הולך הארון על סיפון האוניה שבוע ימים [...] מדוע לא נערכה ההלוויה עוד ביום א', ערב חג העצמאות, כשמכל עבר בוקעת ועולה שירת 'התקווה' מאות ואלפי פעמים מפי מבוגרים ונוער, מפי ילדי הגנים".

לבסוף הורד הארון מהסיפון ונלקח לזכרון יעקב, שם נערך טקס קצר לציון הקשר בין אימבר למושבה העברית – בה נהג (כך נטען) לשהות בעת מגוריו בכרמל. משם המשיכה ההלוויה לירושלים, ולאחר העצירה המתבקשת בחצר המוסדות הלאומיים נלקח הארון להר המנוחות, שם נטמן אימבר בחלקת הפנתיאון הלאומי. עם חתימת הגולל על הקבר הושרה התקווה על ידי הקהל המועט שבא לחלוק כבוד אחרון למחבר ההמנון הלאומי.

אצל רבים שררה תחושת החמצה בעקבות ההלוויה, הרגשה שאותה היטיב לתאר נתן אלתרמן ב"הטור השביעי": "כן, כמסתבר זה דרך המנונים: / מתחילים בתחום של תמהונים שונים / ולבסוף הנה... פתאם או לא פתאם... / המצעד עובר נכון כנכון היום. / ולבסוף מובא פיטן עברי לנוח / ושירו עצמו בנהמת כלי רוח, / מלווה אותו, עם הלמותו של תף, / כלוות איש זר... וכך יפה וטוב". ב-1955 הונחה מצבה על הקבר ועליה נחקק: "פ"נ נפתלי הרץ אימבר בעל התקווה, נולד בזלוצ'וב ביום ל' בכסלו התרי"ז, נפטר בניו יורק ביום כ"ג בתשרי התר"ע, הועלה למנוחת עולמים בירושלים ביום ח' באייר התשי"ג, כי רק עם אחרון היהודי גם אחרית תקותנו, תנצב"ה". ב-1958 נקבר בסמוך ההיסטוריון וחוקר הספרות יוסף קלוזנר, שהיה יושב ראש הוועדה להעלאת עצמות אימבר.

קברו של אימבר בהר המנוחות, 2013 (צילום: ניר אורטל)

בעולם, ובשנת 1892 השתקע בניו יורק, שם מת בחוסר כול ונקבר ב-1909.

הרעיון להעלות את עצמותיו לארץ ישראל עלה סמוך לפטירתו. בשירו "השבועה" רמז אימבר לרצונו להיקבר בירושלים: "הַעֲלוּ מִזֶּה אֶת עֲצֻמוֹתַי [...] / קְבְּרוּנִי בְּירוּשָׁלַיִם עִירִי, / שֶׁם תִּמְרֶי יִינַק מִלֶּחַם פְּלוֹיֹתַי". עם זאת, רק בחודש מרץ 1953 הושלמו ההכנות להעברתו לישראל, וארונו נשלח באנייה "תל אביב". הוועדה הציבורית בראשות ברל קורלניק, יושב ראש אגודת

nach reiflicher Ueberlegung nicht für vorzuziehend
 halte, an die dringliche Culturentwicklung heran-
 zutreten. Sie muss unbedingt gleichzeitig
 mit den anderen Aufgaben behandelt werden.
 Von dieser Ansicht soll jedoch die Leitung aller auf
 die Hebräische Sprache und Literatur bezie-
 henden Angelegenheiten ausgehen etc. etc.
 Das sind ungefähre die Gedanken, welche ich beim Con-
 gress zum Ausdruck bringen wollte. Sie können
 sie kritisieren, wie Sie es für gut finden.

II.

Mein Project wegen dem Territorialfonds
 ist eine Umarbeitung in Händen eines hochgelehrten Juristen
 und Spezialisten im Pbl. Oeconomie. Plebiszit
 soll durch ein solches Verwaltungsverfahren von 71 Männern
 werden als die 28 Mitglieder
 gewählt sind welche
 mich fertig sind, werden
 das Project unterbreiten
 sobald mein in letzter
 Ansichten besunder Gesund-
 heit eine größere
 Auslands zum Zwecke eines
 Landes zu machen. Ich habe
 zwecks gelehrt, sobald sich
 Wien kommen, um alles
 nichts Wesentliches ohne
 Centralleitung unterbreiten
 für den Territorial-
 und auf weissen Weg
 werden?

צ"ה שפירא והצעתו ל"קרן קרקעות"
 לאומית (הארכיון הציוני המרכזי)

בחיר האומה השלישי שנקבר בפנתיאון האומה היה צבי הרמן שפירא, שהעלה בקונגרס הציוני הראשון את הרעיון להקמת "קרן לאומית יהודית" לקניית קרקעות ארץ ישראל, וכן הציע להקים אוניברסיטה עברית בירושלים. הצעתו אומצה לאחר מכן והובילה להקמת הקרן הקימת לישראל ב-1901, אך הוא עצמו נפטר ב-1898 ונקבר בעיר קלן שבגרמניה. בתחילת הדיונים בעניין העלאת עצמותיו של שפירא למדינת ישראל, קיוו אנשי קק"ל שיזמו את המהלך כי יוכלו לטמון את ארונו בהר הרצל. לבסוף, על רקע קבלת ההחלטה כי בהר המנוחות יוקם פנתיאון "לגדולי האומה, אבות תנועת השחרור, סופרי ומוריו", הסכימו לקבורתו בצד סמולנסקין ואימבר. ב-22 בדצמבר 1958 הגיע ארונו של שפירא לנמל התעופה לוד ולמחרת החל טקס ההלוויה, שנמשך שלושה ימים. השיירה יצאה לפתח תקווה, שם קיבלו את פני הארון מאות תלמידים מהמושבה ומהמעברות שבסביבתה. משם עבר הארון לבית קק"ל ברחוב שפירא בתל אביב, והוצב מתחת לאפריון תכלת-לבן כשלמראשותיו דולקים נרות. מתל אביב יצא מסע ההלוויה צפונה, חלף על פני חדרה והגיע לבית העירייה בחיפה; שם הורד מן המכונית בפני קהל שמנה יותר מאלף תלמידי תיכון והונח על פן שמשני צדיו ניצבו נערים נושאי דגלים מורכנים, וראש העירייה אבא חושי נשא דברים. אחר הצהריים הגיע הארון לבית העם במושב נהלל, ולמחרת היום, ביום שישי, שבה השיירה לעבר ירושלים. בדרכה לבירה עברה ביישובים בית דגון, רמלה, פתחיה, פדיה, מעלה החמישה וקריית ענבים, ובכל יישוב הניחו התושבים זרים על גבי הארון. בהגיעו לירושלים הוצב הארון בחצר המוסדות הלאומיים שבה נערך טקס, ולקראת שבת הגיע מסע ההלוויה הממושך לסופו והארון נטמן ב"פנתיאון הלאומי".

"קבוץ עצמות או קבוץ גלויות"?

המשתתפים בהלווית שפירא ראו את בית הקברות החדש של ירושלים הולך ומתמלא סביבם. חברות הקדישה השונות צרו מכל הצדדים על חלקת הפנתיאון ואף פלשו אליה. בסיוור שערכו אנשי קק"ל לפני קבורת שפירא עם נציגי העירייה, תהו אם ניתן להמשיך בתכנית הפנתיאון. אף על פי כן, הובאו לאתר עצמות נפטרים נוספים שנפטרו בתפוצות, ביניהם אברהם שלום יהודה, חוקר תרבויות ערב ותולדות ישראל ואספן כתבי יד, שנפטר בנו הייבן שבארצות הברית ונקבר במקום כבר ב-1952; ישראל אפרוקין, פובליציסט והוגה חילוני, שנפטר בפריז ב-1954 ונטמן בהר המנוחות באוקטובר 1955; אלכסנדר ליכט, יושב ראש ההסתדרות הציונית ביוגוסלביה, שנפטר ב-1948 וארונו הועלה ב-1955, ועוד. בחלקה נקברו גם דמויות ירושלמיות ידועות, בהן "האחות זלמה" מבית החולים שערי צדק, רופאת הילדים הלנה כגן וראשי עיריית ירושלים גרשון אגרון ומרדכי איש שלום. לא כולם קיבלו בהתלהבות את ייסוד הפנתיאון ואת התבססותו. עיתון "הארץ" מיום 6.1.1952 ביקר בחריפות את משרד החינוך

על "מחלת הגדלות [ה]מתפשטת בקרב מוסדות המדינה. עדיין לא נסתיים מפעל קבוץ גלויות, עדיין יושבים אלפי עולים באהלים, חסרים בתי ספר ומחברות לילדים ומשרד החינוך עוסק בקבוץ עצמות ובנין פנתיאון". תחת הכותרת "קבוץ עצמות או קבוץ גלויות", תהה הכותב: "האם יש דוגמאות למדינות גדולות שארבע שנים אחר רכישת עצמאותן החלו בבנין ביתני פאר". התעוררה גם התנגדות הלכתית, והרב צבי נהיר כתב בעיתון "הצפה" ב-1952 כי: "יש להצטער על אשר מציעי תכנית זו לא נתנו כלל דעתם על כך כי סידור פנתיאון הוא זמורת זר בישראל ועומד בניגוד גמור לתורה"ק [תורתנו הקדושה] ולרוח היהדות [...]. הרי מן המפורסמות הוא שסידור פנתיאון, בית קברות מיוחד לגדולי העם ואנשי השם הוא יצירה עכו"מית [עובדי כוכבים ומזלות]". הרעיון של ייחוד חלקה נבחרת לאישים בולטים בהווה הלאומית והציונית, הלך ונמוג. נשיא המדינה יצחק בן-צבי שפקד את המקום הזדעזע ממצבו. הוא עצמו החליט להיקבר בהר המנוחות (ר' להלן), אך מורו ורבו ג'ר בורוכוב, שנפטר ב-1917 בקייב ועצמותיו הועלו ארצה ב-1963 בסיועו של בן-צבי, נטמן בבית העלמין כנרת. פנתיאון האומה "קודש" רק לרגע, וחשיבותו הלאומית והסמלית התפוגגה מאליה.

לעיון נוסף

1. י' קבוק, נפתלי הרץ אימבר "בעל התקווה", לוד תשנ"א.
2. י' קלויזנר, קרקע ורוח: חייו ופעלו של פרופ' צ"ה שפירא, ירושלים תשכ"ו.
3. נ' רוגל, תיק אימבר: בעקבות נפתלי הרץ אימבר בארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז.